

Szemle, ismertetések

Morris Halle (1923–2018)

Április másodikán futott körbe a nyelvészek levelező listáin a hír, hogy aznap reggel meghalt „a Halle”. Órákon belül röviden vagy hosszabban sorolta róla szóló emlékeit nyelvészek illusztris sora. Akik nem ismerték személyesen, azoknak is ismerősen cseng a neve a Csomszkihalléból (ami olyan, mint amilyen a szovjetvilág híveinek a Markszenzengelsz volt). Legismertebb művét ugyanis Noam Chomskyval közösen jegyzi. De erről kicsit később, először röviden összefoglaljuk Halle hosszú életét, és majd főbb könyvei között megemlékezünk erről is.

Morris Halle (Morris Pinkowitz néven) lettországi zsidó családba született 1923. július 23-án. A családjával együtt 1940-ben menekült az Egyesült Államokba. Itt Morris először mérnöknek tanult, majd belépett a hadseregbe, ahonnan 1946-ban szerelt le. A rákövetkező két évben a chicagói egyetemen mester fokozatot szerzett nyelvészetből. Ezt követően a Columbián tanult, Roman Jakobsontól. 1955-ben nősült és szerezte doktori fokozatát a Harvardon. 1951-ben már az MIT tanára és az marad egészen 1996-os nyugdíjba vonulásáig. Házassága még tovább tartott, felesége, Rosamond Thaxter Halle 2011-ben bekövetkezett haláláig. Sok további személyes részletet megtudhatunk Morris Halle életéről fiának, John Hallénak visszaemlékezéseiből (<https://johnhalle.com/morris-halle-1923-2018/>), amit e cikk írásának idején sajnos csak a Wayback Machine-on keresztül sikerült elérni.

Halle ott volt, amikor a fonológia elvetette azt az elképzelést, hogy a fonémák a nyelvi elemzés legkisebb egységei. Tanárával, a már említett, szintén Kelet-Európából, szintén a nációk elől menekülő Roman Jakobsonnal és egy az emberi beszéd akusztikájával foglalkozó svéd mérnökkel, Gunnar Fanttal közösen jegyzi az 1951-es *Preliminaries to speech analysis: The distinctive features and their correlates* című tanulmányt. Ebben bemutatják, hogy a beszédhangok kisebb elemekre, megkülönböztető jegyekre bonthatóak. Egy-egy beszédhang ilyen jegyekből áll, és ezek a jegyek határozzák meg a hangok természetes osztályait. A fonológiai szabályok valójában mindig ezeket a jegyeket manipulálják, nem az egyes hangokat. Ebben az első ilyen jellegű munkában a megkülönböztető jegyeket akusztikai tulajdonságaik alapján határozták meg. A későbbiekben (elsősorban az alább említendő Chomsky és Halléban) ezeket artikulációs tulajdonságokkal váltották fel, és ez maradt a meghatározó hagyomány a 20. század hátralevő részére. Ez több szempontból tévedésnek bizonyult, hiszen tulajdonképpen mindegy, egy-egy hangot milyen szájbéli beállításokkal hoz létre a beszélő, úgymint csak az számít, a hallgató mit hall. Mégis csak a közelmúltban vető-

dött fel az igény, hogy a hangok artikulációs meghatározását elvetve visszatérjünk az akusztikus alapú jegyekhez.

1959-ben jelenik meg a *The sound pattern of Russian: A linguistic and acoustical investigation* című könyve. Ebben Halle rámutat, hogy az orosz esetében bajba kerül a strukturalista fonéma-elképzelés: nem igaz, hogy a kontrasztív fonológiai jegyeknek kivételes szerepük volna. Ahogy a magyarban, az oroszban is regresszív zöngésségi hasonulást találunk a zörejhangok között. Van azonban három zörejhang, amelyek nem állnak szemben zöngésekkel, a [tʃ] mellett nincs [dʒ], a [ts] mellett [dz] és a [x] mellett [ɣ]. Ennek ellenére ezek hárman ugyanúgy részt vesznek a zöngésségi hasonulásban, hasonulnak is és hasonlítanak is. Vagyis a zöngésségi hasonulásnak egyrészt működnie kell akkor is, amikor a morfofonémikus szintből – ezt Halle kapcsos zárójelek közé teszi – a fonémák szintje – perjelek között – jön létre, és például egy mögöttes [k]-ból [g] lesz (к земле {k zjemplje} → /g zjemplje/ 'földre'), de akkor is, amikor a fonémák szintjéről haladunk az allofónokéra, mert a fentebb említett három zörejhangot csak itt tehetjük zöngéssé (жечь бы /zjetʃ bi/ → [zjedz bi] 'égne'), hiszen a zöngés változatuk a fonémák között nem fordul elő. Halle tehát azt sugallja, hogy a fonémák szintjétől meg kellene szabadulnunk.

Noam Chomsky 1951-ben találkozott először Morris Halléval, amikor elkísérte a feleségét, Carole-t egy állásinterjúra az MIT modern nyelvek tanszékére. A jelöltnek, ahogy férjének utóbb elmesélte, egy szigorú európai úrral kellett beszélgetnie, aki – mint az talán sejthető – Morris Halle volt (Carole Chomskyt egyébként felvették a tanszékre). A „gyönyörű barátság kezdete” után 17 évvel, 1968-ban, éppen ötven éve jelent meg Chomsky és Halle híres közös műve, a *The sound pattern of English* (röviden SPE). Az angol fonológiát szigorú módszerességgel elemző tanulmány hosszú évtizedekig szinte minden fonológiával foglalkozó mű kályhájául szolgált. A morfofonémikus ábrázolás meglehetősen távol került benne a felszínitől, szinte a helyesírás sugallta képnek felel itt meg. A szerzők ki is mondják, hogy az angol helyesírás egészen pontosan leképezi azt, amit ők a mögöttes, morfofonémikus szintnek tartanak. Tehát például azt állítják, hogy a *hide* [hajd] 'elrejt' és a *hid* [hid] 'elrejtett' magánhangzója mögöttesen „ugyanaz” csak az előbbi hosszú és szabályok sora eltolja, míg végül [aj] lesz belőle. Sok más történeti változást beépít az SPE a fonológiába, többek közt például a veláris zárhangoknak már a kései latinban bekövetkezett „lágylását” (*sulcus* [səlkəs] 'barázda' – *sulci* [səlsaj] 'barázdák') is az angol fonológia részének tekintik. A kritikusainak egyik fő kifogása, hogy ezzel túlságosan elvonttá vált a morfofonémikus ábrázolás, alig van akadálya, hogy bármiből bármit levessünk. Az ellenérzésekből született a lexikális fonológia, majd az az álláspont, hogy ami a lexikonban történik (például az említett magánhangzó-eltolódás vagy a velárisok lágylása), annak a fonológiához nincs is semmi köze.

Az az elképzelés sem vált be, hogy a megkülönböztető jegyeket egy-egy hang kizárólagos tartozékának látja az elmélet. Így a hasonulás egy jegy értékének lemásolása egy másik hangra, a fentebb emlegetett orosz példán a [z] zöngés jegyének „+” értéke átmásolódik és felülírja az előtte álló [k] zöngés jegyé-

nek „-” értékét. Ezzel az a baj, hogy ugyanilyen erővel az is elképzelhető, hogy egy [-zöngés] hang előtt válik egy [-zöngés] hang [+zöngés]-sé, jöllehet ez teljesen valószínűtlen folyamat a természetes nyelvekben. A későbbi modellek ugyanazt a [+zöngés] jegyet vélik megjelenni a [k]-n is, ami eredetileg csak a [z]-hez tartozott. Ez már elfogadható magyarázattal szolgál arra, hogy miért csak zöngés hang előtt találunk zöngésedést. Erre a gondolatra épül a 1970-es és 80-as években kifejlesztett autoszegmentális modell, aminek már az 1940-es években voltak előzményei Angliában, de Chomsky mesterének, Zellig Harrisnak az ötletei között Amerikában is, az SPE-ből azonban ez a gondolat kimaradt. A szótagszerkezet beépítését is sokan hiányolták az SPE-féle ábrázolásokba, a rákövetkező két évtizedben komoly elméletek alakultak ki ennek a hiánynak a pótlására is. Azonban mára mintha megint ott tartanánk, hogy a szótagra és részeire való hivatkozást mellőzhetjük az elméletünkben, mert nem ad semmi olyasmit hozzá, amit nélküle is ne tudnánk magyarázni. Vagyis talán mégiscsak Chomskynak és Hallénak van igaza.

Ahogy a mestere, Roman Jakobson, úgy Morris Halle is sokat foglalkozott az emberi beszéd ritmusával. Már említettük, hogy szegmentális szinten több évszázaddal korábban lezajlott, a mai angolban már csak fossziliaként létező folyamatokat kódolt a morfofonémikus ábrázolásokba az SPE. A hangsúlyszabályokkal sem történt ez másképp. Ráadásul az autoszegmentális keretben különösen bajos a nyelv prozódiai szerkezetét egy-egy hanghoz tartozó tulajdonságoknak feltételezni, ahogy azt az SPE teszi. Itt is egy új modell megalkotásához vezetett az ellenérvés. A Jean-Roger Vergnaudval közösen írt, 1987-ben megjelent *An essay on stress* a metrikus fonológia részletes ismertetése után röviden bemutatja az új hangsúly-elmélet működését egy maroknyi nyelven, majd hosszabban az angolon.

Ismerőseinek leírásából kiderül, hogy a tanár és a tudós Halle talán legfontosabb mondata az volt: „Argue with me” (vitatkozz velem!), ne törődj azzal, hogy én a világ egyik legismertebb nyelvészeti tanszékének világhírű professzora vagyok, attól még lehet, hogy neked van igazad. És ez, mint láttuk, valóban előfordult. Mára alaposan megtépázták a *The sound pattern of English*-ben kidolgozott elmélet tekintélyét. A mai napig a fonológiában az új ötletek ismertetése gyakran úgy kezdődik, hogy elmondjuk, az SPE miért nem jó. Azaz Hallével, most már csak a szellemével vitatkozunk. Éppen ezért viszont vitathatatlan, hogy nagy szerepe volt ennek a műnek – és Morris Halle egész munkásságának – abban a fejlődésben, amely a nyelvészetet természettudománnyá – talán megkockáztathatjuk egyszerűbben: tudománnyá – teszi. De ne áltassuk magunkat, Halle (és persze Chomsky) ide vagy oda, még hosszú út áll előttünk.